

UDK:004.8:371.3:1

Dilfuza O'KTAMOVA,
PhD, Navoiy davlat universiteti, Navoiy, O'zbekiston
E-mail: tturobkulov@gmail.com, ORCID: 0009-0008-5363-1048

NDU f.f.d, professor S.Olimovna taqrizi asosida

THE ROLE OF PHYSICAL CULTURE IN THE PROCESS OF SOCIAL REPRODUCTION: A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Аннотация

The article analyzes the essence and structural components of social reproduction as a socio-philosophical category and the role of physical culture in this process. The relevance of the topic is determined by the absence of a unified interpretation of the concept and by the insufficient assessment of physical culture as a factor in reproducing human potential. The study relies on analysis and synthesis of sources, comparative-historical and systemic-structural methods. It is shown that physical culture supports the reproduction of labour potential, indirectly ensures demographic reproduction and shapes general culture.

Key words: social reproduction, physical culture, human potential, demographic reproduction, socialization, family institution, sport for all.

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА: СОЦИОФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье анализируются сущность и структурные компоненты социального воспроизводства как социально-философской категории, а также роль физической культуры в этом процессе. Актуальность темы обусловлена отсутствием единой трактовки понятия и недостаточной оценкой физической культуры как фактора воспроизводства человеческого потенциала. Исследование опирается на анализ и синтез источников, сравнительно-исторический и системно-структурный методы. Показано, что физическая культура способствует воспроизводству трудового потенциала, косвенно обеспечивает демографическое воспроизводство и формирует общую культуру.

Ключевые слова: Социальное воспроизводство, физическая культура, человеческий потенциал, демографическое воспроизводство, социализация, институт семьи, спорт для всех.

IJTIMOIIY TAKROR ISHLAB CHIQRISH JARAYONIDA JISMONIY MADANIYATNING O'RNI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL

Аннотация

Maqolada ijtimoiy takror ishlab chiqarish kategoriyasining mohiyati, tarkibiy qismlari va jismoniy madaniyatning ushbu jarayondagi o'rni ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Mavzuning dolzarbligi tushunchaning yagona talqini mavjud emasligi hamda jismoniy madaniyat inson salohiyatini takror ishlab chiqarish omili sifatida yetarlicha baholanmayotganligi bilan belgilanadi. Tadqiqotda manbalarni tahlil va sintez qilish, qiyosiy-tarixiy hamda tizimli-strukturaviy metodlardan foydalanildi. Jismoniy madaniyat mehnat salohiyatini takror ishlab chiqarishga ko'maklashishi, demografik takror ishlab chiqarishni bilvosita ta'minlashi va umumiy madaniyatni shakllantirishi ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy takror ishlab chiqarish, jismoniy madaniyat, inson salohiyati, demografik takror ishlab chiqarish, ijtimoiylashuv, oila instituti, hamma uchun sport.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida inson salohiyatining takror ishlab chiqarilishi dolzarb ijtimoiy-falsafiy muammolardan biriga aylanmoqda. Tor ma'noda bu jarayon insoniyat avlodlarining uzluksiz almashinuvi bo'lib, unda jismoniy madaniyat salomatlik, mehnat qobiliyati va ijtimoiy faollikni tiklovchi omil sifatida alohida o'rin tutadi. Demografik takror ishlab chiqarishni esa oila instituti ta'minlaydi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida hamda 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida inson salomatligi va kamoloti islohotlarning bosh maqsadi sifatida belgilangan [1]; 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6099-son Farmonda esa har bir oila, mahalla va ta'lim muassasasida jismoniy tarbiya va ommaviy sport uchun shart-sharoit yaratish vazifasi qo'yilgan [3]. Demak, jismoniy madaniyat endilikda faqat sport natijalari emas, balki jamiyatning uzoq muddatli rivojlanishi bilan bog'liq ijtimoiy-falsafiy muammodir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ijtimoiy fanlarda "ijtimoiy takror ishlab chiqarish" tushunchasining yagona talqini mavjud emas, jismoniy madaniyatning bu jarayondagi o'rni esa yetarlicha baholanmagan [4]. Tadqiqotning maqsadi — ushbu kategoriyaning mohiyati va tarkibiy qismlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish hamda jismoniy madaniyatning funksional ahamiyatini ochib berish. Vazifalar: talqinlarni qiyosiy tahlil qilish; jismoniy madaniyatning shaxs, oila va jamiyat darajasidagi funksiyalarini aniqlash; "hamma uchun sport" konsepsiyasining xorijiy amaliyotini o'rganish hamda uni milliy sharoitda joriy etish to'siqlarini aniqlash.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Takror ishlab chiqarish" kategoriyasi dastlab iqtisodiy nazariya doirasida kirgan: K. Marks ishchi kuchining takror ishlab chiqarilishini ishlab chiqarish uzluksizligi sharti sifatida tahlil qilgan [5]. Ijtimoiy takror ishlab chiqarish nazariyasi bu g'oyani kengaytirib, oila, g'amxo'rlik va ta'limni ham jamiyat hayotini saqlovchi omil sifatida talqin qiladi [6]. P. Burdye va J.-K.

Passeron takror ishlab chiqarishni ta'lim va madaniyat orqali qadriyatlar va ijtimoiy tengsizlikning avloddan avlodga o'tishi sifatida ko'rsatgan [7]; Burdye sport bo'yicha ishida jismoniy mashg'ulot turining ijtimoiy mavqe bilan bog'liqligini asoslagan [8].

Rus tilidagi adabiyotda mavzu ko'proq inson va aholini takror ishlab chiqarish nuqtai nazaridan o'rganilgan. V.A. Baranov ijtimoiy takror ishlab chiqarishni inson va jamiyatni qayta yaratish jarayoni sifatida ko'rib, jismoniy madaniyatni uni ta'minlovchi omillardan biri deb hisoblaydi [4]. V.V. Muravyov aholi muammosini madaniyat nazariyasi va tarixi doirasida tahlil qilgan [9]. Shaxs ijtimoiylashuvi [10], jismoniy madaniyat va sportning qadriyatli salohiyati [11], valeologik tarbiya va salomatlikni oshirish texnologiyalari [12; 13] masalalari takror ishlab chiqarishning subyektiv va amaliy tomonlarini yoritadi.

Xalqaro tadqiqotlarda jismoniy faollik jamoat salomatligining muhim omili sifatida qaraladi: JSST kattalarga haftasiga kamida 150–300 daqiqa aerob faollikni tavsiya etadi [14], I-M. Li va hammualliflari hisob-kitobiga ko'ra 2008-yilda dunyoda erta o'limlarning 9 foizi jismoniy faolsizlik bilan bog'liq bo'lgan [15]. F. Koalter sportning ijtimoiy natijalari dastur sifatiga bog'liqligini ta'kidlaydi [16]; Yevropa sport

xartiyasi har bir shaxsga sport bilan shug'ullanish imkoniyatini berish tamoyiliga tayanadi [17].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ijtimoiy falsafa yo'nalishidagi nazariy-tahliliy tadqiqot bo'lib, deduktiv va induktiv yondashuvlarni uyg'unlashtiradi: umumiy toifalardan jismoniy madaniyatning aniq funksiyalariga, xorijiy amaliyotdan esa umumiy xulosalarga o'tildi. Tadqiqot strategiyasi sifatida hujjatli tahlil va ikkilamchi manbalar bilan ishlash tanlandi; birlamchi ma'lumotlar to'planmadi.

Qo'llangan metodlar: tahlil va sintez, qiyosiy-tarixiy va tizimli-strukturaviy yondashuv hamda mantiqiy umumlashtirish. Tadqiqot obyekti — Daniya, Niderlandiya, Finlyandiya, Germaniya, Shveysariya, Angliya va Shvetsiya, chunki ularning tajribasi "hamma uchun sport" g'oyasi infratuzilma, ijtimoiy guruhlar bilan ishlash va profilaktika yo'nalishlarida amalga oshirilishini ko'rsatadi. Natijalarning ishonchligi manbalarni solishtirish, aniqligi esa yagona sxema — shaxs, oila, jamiyat — orqali ta'minlandi. Cheklov: xorijiy tajriba ikkilamchi ma'lumotlarga tayanadi va O'zbekistonda empirik sinovdan o'tkazilmagan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ijtimoiy fanlardagi ta'riflarni umumlashtirish "ijtimoiy takror ishlab chiqarish" tushunchasining to'rt asosiy talqinini ajratish imkonini berdi (1-jadval).

1-jadval. "Ijtimoiy takror ishlab chiqarish" tushunchasining asosiy talqinlari

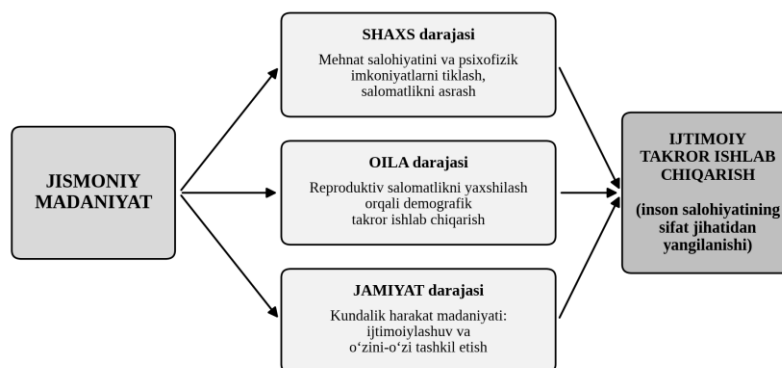
№	Yondashuv	Mohiyati
1	Demografik-antropologik	Inson avlodlarining muntazam almashinuvi, aholi salomatligini saqlash va yaxshilash, uning ta'lim va madaniy darajasini ta'minlovchi ijtimoiy ishlab chiqarishning maxsus shakli
2	Hayot faoliyatini tiklash	Insonning normal hayot faoliyati va mehnat qobiliyatini saqlab turuvchi doimiy, uzluksiz yangilanish jarayoni
3	Tizimli-rivojlanish	Ijtimoiy tizimlarning o'z-o'zini rivojlantirishi va yangilashi; moddiy ne'matlar, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni takror ishlab chiqarish
4	Institutsional-tuzilmaviy	Jamiyatning ijtimoiy institut va tuzilmalarini, mavjud ishlab chiqarish usuli va ijtimoiy munosabatlar modelini saqlash

Manba: [4] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Talqinlarning umumiy jihati — takror ishlab chiqarishning inson hayot faoliyati bilan uzviy bog'liqligi, shu bois u inson va jamiyatni qayta yaratish jarayoni sifatida tushuniladi [4]. Tizimli-strukturaviy tahlil uning uchta tarkibiy qismini ajratdi: inson kuchini tiklash salomatlikni asrash hamda faollikni oshirish.

V.A. Baranov jismoniy madaniyatning uch yo'nalishini ko'rsatgan [4]: mehnat salohiyatini takror ishlab chiqarishga

yordam berish; reproduktiv funksiyani yaxshilash orqali demografik takror ishlab chiqarishni bilvosita ta'minlash; kundalik harakatlar tartibiga rioya qilish orqali umumiy madaniyatni shakllantirish. Muallif bu yo'nalishlarni shaxs, oila va jamiyat darajalari bo'yicha tizimlashtirdi (1-rasm): inson salohiyatini takror ishlab chiqarish shaxs darajasida, demografik takror ishlab chiqarish esa oila instituti orqali amalga oshadi.

1-rasm. Jismoniy madaniyatning ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi funksiyalari. Manba: [4] asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Xorijiy tajriba tahlili rivojlangan mamlakatlar aholisining 40–60 foizigacha jismoniy madaniyatdan hayotiy muvaffaqiyat ko'rsatkichi sifatida foydalanishini ko'rsatdi [18]. Velosiped yo'llari Daniya va Belgiyada eng keng tarqalgan; Niderlandiyada ularning uzunligi 10 000 km dan oshadi;

Finlyandiya poytaxtida 1300 km dan ortiq yo'lak bo'lib, 560 ming aholiga 400 ming velosiped to'g'ri keladi [18].

Ma'lumotlarni umumlashtirish xorijda jismoniy madaniyat kamida uch funksiyani bajarishini ko'rsatdi: kundalik faollik infratuzilmasi inson kuchini tiklash va

salomatlikni asrashga; ijtimoiy guruhlar bilan maqsadli ishlash ijtimoiylashuv va integratsiyaga; profilaktika va ijtimoiy muammolarni hal etish salomatlikni takror ishlab chiqarishga xizmat qiladi. Bu "hamma uchun sport" konsepsiyasi inson salohiyatini takror ishlab chiqarishning institutsional mexanizmi ekanini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Natijalar muhokamasi ijtimoiy takror ishlab chiqarish tushunchasining fanda bir ma'noli talqiniga ega emasligini tasdiqlaydi, shu bois uni doimiy harakat va ijtimoiy tizim hayotini qayta tiklash jarayoni sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq [4]. Jismoniy madaniyatning roli baholanishida ziddiyat kuzatiladi: nazariy jihatdan muhim deb tan olinsa-da, amaliyotda uning funksiyalari to'liq ro'yogga chiqmaydi — sababi mavjud dastur va tushunchalarning muayyan dunyoqarashga mo'ljallanganligidir [4]. Bu Burdyening kuzatuv bilan uyg'un: sport bilan shug'ullanish imkoniyati ijtimoiy mavqega bog'liq bo'lgani uchun, bir xil dastur hammaga bir xil ta'sir qilmaydi [8].

Oila instituti tahlili shaxsning jismoniy takomillashuvi avvalo oilada boshlanishini, demografik takror ishlab chiqarish va madaniy uzviylik oila instituti orqali ta'minlanishini ko'rsatdi. V.A. Baranov globallashuv sharoitida oila chuqur inqirozni boshdan kechirayotganini ta'kidlaydi [4], oilani jismoniy tarbiya va sportning birlamchi makoni sifatida ko'rish esa PF-6099-son Farmon yondashuviga mos keladi [3]. Zamonaviy jamiyatning ustuvor qadriyatlar tizimi ko'pincha har tomonlama rivojlangan shaxsni takror ishlab chiqarish maqsadlariga zid ishlaydi [19], XX–XXI asr bo'sag'asidagi inqiroz esa antropogen sivilizatsiyaga o'tish zarurati bilan izohlanadi [20].

Xulosalar. Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Jismoniy madaniyat shaxsni va ijtimoiy yaxlitlikni qayta yaratishda muhim rol o'ynashi kerak, ammo zamonaviy sharoitda bu funksiyalar to'liq amalga oshmaydi; sabab — dastur va tushunchalarning turmush tarziga infantil munosabati.

Shaxsning jismoniy takomillashuvi sodir bo'ladigan eng muhim ijtimoiy birlik — oila instituti; bu vazifa oila siyosatida ustuvor bo'lmasa, demografik takror ishlab chiqarish orqali kelajak jamiyatni shakllantirish xavf ostida qoladi.

Ijtimoiylashuvni shaxsning jamiyat a'zosi sifatida faoliyat yuritishiga imkon beruvchi bilim va qadriyatlar tizimini o'zlashtirish jarayoni sifatida qarash lozim; davlat shaxs "etaloni"ni shakllantirishning asosiy "buyurtmachisi" bo'lishi kerak, ammo zamonaviy qadriyatlar tizimi bunga ko'pincha zid ishlaydi.

Ijtimoiy takror ishlab chiqarish shaxs, jamiyat va davlat darajasida kam baholanmoqda: uning yaxlit insonni shakllantirish va texнократizmni yengishdagi roli aniq metodologik bahoga ega emas. "Hamma uchun sport" konsepsiyasini milliy sharoitda joriy etish bu muammoni hal etishning amaliy yo'nalishi bo'lishi mumkin.

Takliflar. Tadqiqot natijalariga tayanib quyidagilar tavsiya etiladi:

"Hamma uchun sport" konsepsiyasini Germaniya tajribasiga o'xshash tarzda maqsadli guruhlar (yoshlar, ayollar, keksalar) uchun tabaqalashtirilgan dasturlar orqali, oila va mahalla institutlariga tayangan holda joriy etish [3; 18].

Aholining jismoniy faolligini davriy sotsiologik monitoring qilish va natijalarni JST tavsiyalari (kattalar uchun haftasiga 150–300 daqiqa) bilan solishtirib borish [14].

Oila instituti bilan bog'liq siyosatda va demografik takror ishlab chiqarish dasturlarida jismoniy madaniyatni reproduktiv salomatlik va oilaviy sog'lomlashtirish yo'nalishi sifatida hisobga olish [4].

Shaharsozlikda kundalik faollikni rag'batlantiruvchi infratuzilma (xavfsiz velosiped yo'llari, jamoat sport maydonlari) yaratish [18], ta'limga esa valeologik mazmuni kiritish [12; 13].

Kelgusi tadqiqotlarda ushbu takliflarni O'zbekiston sharoitida empirik so'rovlar orqali sinovdan o'tkazish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6099-son Farmoni. – <https://lex.uz/docs/-5077667>
4. Marx K. Capital: A Critique of Political Economy. Vol. 1. – London: Penguin Books, 1976. – 1152 p.
5. Bhattacharya T. (ed.). Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression. – London: Pluto Press, 2017.
6. Bourdieu P., Passeron J.-C. Reproduction in Education, Society and Culture. – London: Sage, 1977.
7. Bourdieu P. Sport and social class // Social Science Information. – 1978. – Vol. 17, No. 6. – P. 819–840.
8. Муравьев В.В. Проблема народонаселения в теории и истории культуры // Вопросы культурологии. – 2010. – № 8. – С. 30–31.
9. Ковалева А.И. Социализация личности. Норма и отклонение. – М., 1996. – 158 с.
10. Лубышева Л.И. Современный ценностный потенциал физической культуры и спорта и пути его освоения обществом и личностью // Теория и практика физической культуры. – 1997. – № 6. – С. 10–15.
11. Каченовский М.Б. Введение в валеологическую педагогику. – Минск, 1997. – 183 с.
12. Лишук В.А., Мосткова Е.В. Технология повышения личного здоровья. – М., 1999. – 175 с.
13. World Health Organization. WHO guidelines on physical activity and sedentary behaviour. – Geneva: WHO, 2020. – 104 p.
14. Lee I-M., Shiroma E.J., Lobelo F., Puska P., Blair S.N., Katzmarzyk P.T. Effect of physical inactivity on major non-communicable diseases worldwide // The Lancet. – 2012. – Vol. 380, No. 9838. – P. 219–229.
15. Coalter F. A Wider Social Role for Sport: Who's Keeping the Score? – London: Routledge, 2007.
16. Council of Europe. European Sports Charter. – Strasbourg: Council of Europe, 1992 (revised 2001).